

zesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 624/20, vr. 206^b-219^b). Ali Vasi Kurt eser üzerinde yüksek lisans tezi çalışması yapmıştır (MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987). 4. *İsmü külli şahâbiyyîn revâ 'an Resûlillâh emren ve neh-yen ve men ba' dehû mine't-tâbi'în ve gayrihim mimmen lâ eha lehû yû-vâfiķu ismühû min neķaleti'l-hadîs min cemî'i'l-emşâr*. Eserin birer nüshası Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 2969/5, vr. 525^a-532^b) ve Süleymaniye (Lâleli, nr. 3729/8, vr. 73^b-92^a) kütüphanelerinde mevcuttur. 5. *Ehâdis munteķât*. Garbû'l-hadîse dair olan bu çalışmanın bir nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir (Mecmua, nr. 79, vr. 112^a-115^b). 6. *Kitâb fihî mevâ'iz ve hikem*. Bir nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Mecmua, nr. 18, vr. 176^a-193^a).

Ayrıca *Fevâ'id fi'l-hadîs*, Zehebî'nin büyük bir cilt olduğunu söylediği *el-Cerh ve't-ta'dîl fi'd-ḡu'afâ' min ricâli'l-hadîs* ve *Şerhu's-Şihâb* adlı eserlerinin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatib, *Târîhu Bağdâd*, II, 243-244; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 198-199; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XIV, 308-309; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 303; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XVI, 347-350; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, III, 967-968; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 523; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 40; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 139-140; *Hedîyyetül-'arîfîn*, II, 50; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 84; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 280; Sezgin, *GAS*, I, 199-200; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, IX, 232; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), VI, 98.



İSMAİL L. ÇAKAN

EBÜ'L-FİDÂ

(أبو الفدا)

Ebü'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed
İmâdüddîn İsmâîl b. Alî
b. Mahmûd el-Eyyûbî
(ö. 732/1331)

Eyyûbî hânedanına mensup melik,
tarihçi ve coğrafyacı.

672 yılı Cemâziyelevvelinde (Kasım 1273) Dimaşk'ta doğdu. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yeğeni Hama hâkimi Takıyyüddin Ömer'in ahfadındandır. Ailesi Moğol istilâsı sırasında Hama'dan Dimaşk'a kaçmıştı. Moğollar'ın 680'de (1281) Humus yakınlarında mağlûp olması üzerine ailesi, şehrin hâkimi olan amcası el-

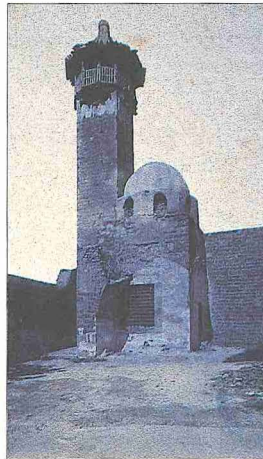
Melikü'l-Mansûr Muhammed'le birlikte tekrar Hama'ya döndü. Babası el-Melikü'l-Efdal Ali 683'ten (1284-85) itibaren Hama'da idarî görev aldı. On iki yaşlarında iken amcazadesi el-Melikü'l-Muzaffer Mahmud'la beraber Haçlılar'a karşı düzenlenen birçok sefere ve bu arada Trablusşam'ın ve diğer sahil şehirlerinin Haçlılar'dan geri alınması için düzenlenen seferlere katıldı. 691'de (1292) Fırat kıyılarında hâkim bir mevkide bulunan Kal'atü'r-Rûm'u zaptetmek üzere gönderilen orduda görev aldı ve büyük kahramanlıklar gösterdi. 698 (1298-99) yılında Memlûk Sultanı Lâcîn'in Sis'te hüküm süren Ermeni Krallığı'na karşı tertiplediği sefere iştirak etti. Babasının ölümünden sonra el-Melikü'l-Muzaffer'in yardımcısı oldu ve ordudaki rütbesi yükseltildi. Daha sonra Moğollar'la yapılan savaflara katıldı. Bu arada Esîrüddin Abdurrahman el-Ebherî ve Kâdilkudât İbn Vâsıl gibi birçok hocadan ders aldı. Fıkıh, tefsir, felsefe, mantık, tıp, botanik, tarih, coğrafya ve nahiv gibi çeşitli ilim dallarında bilgi sahibi oldu. Çok erken tarihlerden itibaren devrinde meydana gelen olayları kaydetmeye başladı. Ayrıca şiir yazdı ve zamanındaki edebî gelişmelere rehberlik etti. el-Melikü'l-Muzaffer'in 698'de (1298-99) ansızın ölümü üzerine Hama'nın yönetimi Eyyûbî ailesinin elinden çıktı ve Emîr Karasungur buraya nâib tayin edildi. Ancak Ebü'l-Fidâ bir müddet sonra Kerek'te bulunduğu sırada Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun ile görüşerek onun güvenini kazandı ve kendisini Hama'ya nâib tayin ettirdi (8 Cemâziyelevvel 710 / 3 Ekim 1310). el-Melikü'n-Nâsır Muhammed ile sık sık görüşüp dost-

luklarını daha da sağlamlaştırdı ve 25 Rebîülâhîr 712 (30 Ağustos 1312) tarihinde el-Melikü's-Sâlih lakabıyla Hama meliki oldu. 1320'de Sultan Muhammed ile birlikte hacca gittiler, dönüşte el-Melikü'n-Nâsır Muhammed ona sultan unvanını ve el-Melikü'l-Müeyyed lakabını verdi, bütün saltanat âlâmetlerini taşımasına müsaade etti (17 Muharrem 720 / 28 Şubat 1320). Sultan Muhammed onun ilmine, edep ve faziletine hayrandı. Bundan dolayı bütün emîrlerin ve devlet erkânının ona saygılı davranmalarını istedi.

Ebü'l-Fidâ sultan unvanını aldıktan sonra da tevazudan uzaklaşmadı ve halkın ihtiyaçlarıyla yakından ilgilendi. Bir kısmı bugün bile ayakta olan saray, cami ve medreseler yaptırdı. Hama'daki Câmîu'l-hayyât (Câmîu'd-dehşet) onun eseridir. Suriye ve Mısır'daki emîr ve meliklerin birbirleriyle sürekli mücadele ve rekabet içinde oldukları bir dönemde Hama'yı hiçbir saldırıya uğramaksızın idare etmesi, onun kabiliyetli ve maharetli bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Ayrıca âlim, edip ve şairleri korumuştur.

Ebü'l-Fidâ 23 Muharrem 732'de (26 Ekim 1331) Hama'da vefat etti ve daha önce kendisi için yaptırdığı türbede defnedildi. Ölümü sadece ilim sahiplerini değil aynı zamanda onun âdil yönetimi altında müreffeh ve huzurlu bir hayat yaşayan Hama halkını da mateme boğmuştur. Zamanla harap olan türbesi 1925'te tamir ettirilmiştir.

Eserleri. 1. *el-Muhtaşar* fi târîhi'l-beşer* (el-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*). Yaratılıştan 729 (1329) yılına kadar gelen umumî bir tarih olup ilk defa 1286'da (1870) İstanbul'da iki cilt (dört cüz) halinde yayımlanmıştır. 2. *Takvîmü'l-büldân**. VIII. (XIV.) yüzyılda coğrafya alanında yazılmış en değerli kitaplardan biri olup ilk defa 1840'ta J. T. Reinaud ve M. G. de Slane tarafından Paris'te yayımlanmıştır. 3. *Nazmü'l-Hâvi's-şagîr*. Necmeddin Abdülgaflâr el-Kazvî'nin *el-Hâvi's-şagîr* adlı eserinin manzum şeklidir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3678/20). 4. *Şerhu'l-Kâfiye*. Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eserine yazmış olduğu şerhtir (Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 2892). Bunlardan başka kaynaklarda adları geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Mevâzîn*, *et-Tibrü'l-mesbûk*



Ebü'l-Fidâ'nın Hama'daki türbesinin XIX. yüzyıl sonlarındaki durumunu gösteren bir fotoğraf (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90.567)

fi târîhi'l-mülûk, el-Künnâş (Kütübî, I, 184; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1465).

BİBLİYOGRAFYA :

Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 183-188; Safedî, *el-Vâfi*, IX, 173-178; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIV, 158; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, I, 371-373; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 292-293; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1465; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 98-99; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâî*, I, 150-151; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 203-220; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 793-799; Brockelmann, *GAL*, II, 55-57; *Suppl.*, II, 44; Ziriklî, *el-A'âm*, I, 317; B. Lewis — P. M. Holt, *The Historians of the Middle East*, London 1962, s. 296-297, 299, 301-302, 326, 409; F. Rosenthal, *A History of the Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 55, 78, 91, 146; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, X, 92; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rehâletü'l-müslimûn*, Cidde, ts., s. 197-207; D. P. Little, *An Introduction to Muslim Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 42-47; Carra de Vaux, *Les Penseurs de l'Islâm*, Paris 1984, I, 139-146; Ahmed Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", *Oriens*, V (1952), 28-46; Muhammed Kâmil Ayyâd, "Ebü'l-Fidâ el-melikü'l-'allâme", *MMLADm.*, L (1979), s. 46-74; Brockelmann, "Ebülfidâ", *IA*, IV, 78; H. A. R. Gibb, "Abu'l-Fidâ", *El²* (İng.), I, 118-119; J. Vernet, "Abu'l-Fidâ", *DSB*, I, 28-29.



ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

EBÜ'L-FÜTÜH el-MÜSEVÎ

(أبو القنوح الموسوي)

Hasen b. Ca'fer b. Muhammed
el-Müsevî el-Hasenî
(ö. 430/1039)

Mekke emîri
(994-1039).

Mekke'de emirlik yapan şeriflerden Hz. Hasan evlâdından Mûsâ b. Abdullah'tan dolayı Müsevî nisbesini almıştır. Bu aileye mensup emirlerin ilki Mûsâ b. Abdullah, sonuncusu da Ebü'l-Fütüh'un oğlu Şükür'dür.

Kardeşi İsa b. Ca'fer'in 384'te (994) ölümü üzerine Mekke emîri olan Ebü'l-Fütüh cesur, idealist ve şair ruhlu bir kimseydi. 381 (991) yılından itibaren kardeşine emirlikte yardımcı olmuş, bu sırada büyük nüfuz kazanmış, Abbâsî ve Fâtımî halifelerine çeşitli yazılar yazmıştı. Ebü'l-Fütüh 402'de (1011) Mekke'de müstakil emirliğini ilân etti ve adına para bastırdı. Daha sonra Filistin'in merkezi Remle'ye giderek Râşid-Billâh lakabıyla bu defa halifeliğini ilân etti. Buna karşılık Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh 403 (1012) yılında Ebü'l-Fütüh'un amcazadesi Ebü't-Tayyib'i Haremeyn valiliğine tayin etti ve 50.000 dinarla çe-

şitli hediyeler ve hil'at gönderdi. Bunun üzerine pek çok kimse Ebü'l-Fütüh'tan ayrıldı ve Hâkim-Biemrillâh'a bağlandı. Ebü'l-Fütüh ise Cerrâhiler'den ve Türk emirlerinden Yârûh Tegin'den Mekke'ye dönme konusunda yardım istedi. Onların yardımıyla aynı yıl içinde gizlice Vâdilkurâ'ya kadar geldi. Emirliği Ebü't-Tayyib'den alarak durumu Fâtımî halifesine bildirdi, Fâtımî halifesi de bunu kabul etmek zorunda kaldı. Bundan sonra Ebü'l-Fütüh hutbeyi Fâtımî halifesi adına okuttu ve ölünceye kadar Mekke emirliğine devam etti. Ancak halife, Ebü'l-Fütüh'a yardım eden Müferric b. Dağfel'i bir hile ile öldürttü (404/1013).

Ebü'l-Fütüh'un ölümünden sonra oğlu Şükür Mekke emîri oldu. Yirmi üç yıl emirlik yapan Şükür'ün erkek evlâdı olmadığından Müsevî ailesinin emirliği onunla sona erdi (453/1061). Emirlik aynı sülâleden Benî FüleYTE (Felfite) denilen Hâşimiler (Havâşim) ailesine geçti.

BİBLİYOGRAFYA :

Fâsî, *el-İkdü's-şemîn*, IV, 69-80; İbn Fehd, *Ğayetü'l-merâm*, I, 483-494; Ziriklî, *el-A'âm*, II, 200; Ahmed Ömer ez-Zeylaî, *Mekke ve'ala-kâtühe'l-hâriciyye: 301-487 h.*, Riyad 1401/1981, s. 39-61; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerre-me Emirleri*, Ankara 1984, s. 4, 70; *Mu.Fs.*, II, 234-236; A. J. Wensinck — C. E. Bosworth, "Makka", *El²* (İng.), VI, 148-149.



CAHİD BALTACI

EBÜ'L-GÂDİYE

(أبو الغادية)

Ebü'l-Gâdiye
Yesâr b. Sebu' el-Cühenî
(ö. 83/702'den sonra)

Sahâbî.

Ebü'l-Gâdiye künyesiyle tanınan iki sahâbiden birinin nisbesi Cühenî, diğerinki Müzenî'dir. Bazıları bunların aynı kişi olduğunu ileri sürmüşlerse de bu görüş taraftar bulmamıştır. Ebü'l-Gâdiye el-Cühenî'nin adının Müslim olduğu da söylenmektedir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmadığı gibi ne zaman müslüman olduğu da belli değildir. Akabe'de Resûlullah'a biat ettikten sonra orada kendisinden dinlediği bir konuşmaya dair rivayetin (*Müsned*, IV, 76; V, 689), Vedâ haccında irad edilip canlara ve mallara kastetmeyi yasaklayan hutbenin bir bölümü olması düşündürücüdür. Ayrıca Akabe Biati'na katılan sahâbe arasında onun adı geçmemektedir. Ebü'l-Gâdiye'nin namaza geç geldiği bir gün Hz. Peygamber'in bunun sebeğini sorduğu,

bir çocuğunun doğduğunu söylemesi üzerine çocuğu getirip başını okşadığı ve ona Sa'd adını koyduğuna dair rivayetle (*Müttakî el-Hindî*, XIII, 617) kendisinin Hz. Peygamber zamanında küçük bir çocuk olduğuna dair rivayeti (İbnü'l-Esir, VI, 237) bağdaştırmak da mümkün görünmemektedir. Ebü'l-Gâdiye'nin üç kişiyle birlikte Medine'ye hicret ettiği (*Müsned*, IV, 76) ve Hudeybiye Antlaşması'nda bulunduğu da söylenmektedir.

Hz. Osman taraftarı olduğu anlaşılan Ebü'l-Gâdiye'nin, Küfe valiliğinden azledilen Ammâr b. Yâsir'in Hz. Osman aleyhinde konuşmasını duyup ona kin beslediği, Sıffin Savaşı'nda bir fırsatını bularak Ammâr'ı öldürdüğü rivayet edilmektedir. Canlara ve mallara kastetmeyi yasaklayan hadisi rivayet eden bir kimse-nin, Ammâr'ı öldürenin cehennemlik olduğuna (*Müsned*, IV, 198) ve onu âsi bir topluluğun öldüreceğine (Buhârî, "Şalât", 63; Müslim, "Fiten", 70, 72, 73) dair rivayetlere rağmen bu işi yapmasını ve Ammâr'ı nasıl öldürdüğünü çekinmeden anlatmasını İbnü'l-Esir ve diğer bazı müellifler hayretle karşılamışlardır.

Ebü'l-Gâdiye Resûlullah'ın vefatından sonra Suriye'de yaşamış, hayatının sonlarına doğru da Vâsıt'a göç etmiştir. Onun ok atıcılığındaki mahareti, Muâviye devrinde Bizanslılar'la yapılan bir deniz savaşında çok işe yaramıştır. Düşman donanmasından fırlatılan neft yağına bulanmış ateşli paçavraların İslâm ordusunda büyük kayıplara yol açması üzerine Ebü'l-Gâdiye bunları fırlatan askeri okla öldürmüş, ateş Bizans gemisine düşünce yangın çıkmış ve gemide bulunan 300 Bizans askeri ölmüştür. Bu olaydan sonra, "Ebü'l-Gâdiye'nin oku 300 askeri öldürdü" sözü meşhur olmuştur.

Ebü'l-Gâdiye'nin ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. 83 (702) yılında Haccâc tarafından kurulan Vâsıt şehrine göç etmesi ve Haccâc ile bazı temaslarda bulunması dikkate alınarak 83'ten sonra öldüğü söylenebilir. Kendisinden oğlu Sa'd, Hâlid b. Ma'dân, Külsüm b. Cebr ve bazı Suriyeliler rivayette bulunmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 76, 198; V, 689; Buhârî, "Şalât", 63; Müslim, "Fiten", 70, 72, 73; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 261-262; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Uk-kâşe), s. 257; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), VI, 237-238; a.mlf., *el-Kâmil*, III, 310; Zehebi, *A'âmü'n-nübelâ*, II, 544-545; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VII, 311-313; Müttakî el-Hindî, *Ken-zü'l-ummâl*, XIII, 617.



KEMAL SANDIKCI